

„Wychowanie w Rodzinie” t. X (2/2014)

Edyta KAHL

Uniwersytet Zielonogórski, Polska

Związek Nauczycielstwa Polskiego w procesie przygotowania nauczycieli do zadań wychowawczych w Polsce po II wojnie światowej

The Polish Teachers' Union in the Process of Preparing Teachers
for Educational Practice in Poland after the Second
World War

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest problematyce udziału ZNP w procesie przygotowania nauczycieli do zadań wychowawczych szkoły po II wojnie światowej. Autorka przedstawia w nim uwarunkowania zmian ustrojowych, etapy ideowo-politycznego opanowywania organizacji nauczycielskiej oraz przejawy oddziaływań na środowisko nauczycielskie różnych ogniw związkowych, celem wpojenia naukowego światopoglądu oraz przygotowania ich do realizacji celów i zadań wychowania socjalistycznego.

Słowa kluczowe: oświata, polityka oświatowa, nauczyciele, związek zawodowy, wychowanie, władze polityczne, władze oświatowe.

Abstract

The paper is dedicated to the problems of the participation of the ZNP (Związek Nauczycielstwa Polskiego – The Association of Polish Teachers) in the process of the preparation of teachers for the educational tasks after WWII. The author presents the conditions of the changes of the political system, the stages of the ideological and political takeover of this teachers' organisation, and the symptoms of the influence of various unions on the teaching environment that was aimed to instil the scientific

worldview and to prepare the teachers to implement the goals and the tasks of socialist education.

Keywords: education, education policy, teachers, Polish Teachers Union, political authorities, education authorities.

Budowanie organizacyjnych i strukturalnych fundamentów koherentnego systemu wychowawczego

Znaczenie, jakie przypisywały władze polityczne wychowaniu w po II wojnie światowej, w atmosferze instalowania nowego porządku społeczno-politycznego, wyjaśnia aktywną mobilizację ogółu instytucji państwowych i organizacji społecznych, w to zaplanowane dzieło. Państwo, zawłaszczając sobie prawo do dystrybucji informacji, kształtowania opinii społecznej i edukacji, wiodącą rolę przypisało w tym zakresie swoim agendum, głównie nauce, kulturze, środkom masowego przekazu, wszelkim instytucjom oświatowym oraz organizacjom społecznym, których przedsięwzięcia od początku okresu ograniczonej suwerenności Polski starano się ściśle podporządkować restrykcyjnej polityce rządzących¹. Zostały one bezpośrednio wprzęgnięte w planową działalność indoktrynacyjno-propagandową.

Włączenie tych wymienionych podmiotów w ideokratyczny ład wymagało, w pierwszej kolejności, natychmiastowej ich rekonstrukcji oraz zmian w organizacji. Przejawem były działania zmierzające do zorganizowania scentralizowanej, hierarchicznej, zetatyzowanej i zbiurokratyzowanej struktury systemu państwowego, poddanej odgórnemu sterowaniu i pełnej kontroli władz politycznych. Proces ten uwidocznił się zwłaszcza w reorganizacji instytucji i podmiotów, które w sposób bezpośredni brały udział w procesie wychowania dzieci i młodzieży bądź w przygotowywaniu do tego dzieła wychowawców, nauczycieli i instruktorów². Taka bowiem struktura oświaty, skorelowanych ze sobą, zintegrowanych pod względem nadrzędnych celów i zadań podmiotów, ułatwiała, po pierwsze, wdrożenie jednej linii wychowawczej, po drugie, jednolitość programu i mechanizmów oddziaływań, a po trzecie, ustawiczną, wnikliwą kontrolę wywiązywania się z narzuconych zadań i ocenę całokształtu przedsięwzięć wychowawczych, zmierzających do narzucenia młodzieży idei, wartości, postaw, strategii działania itp., a w konsekwencji – unifikację efektów wychowawczych.

¹ *Uchwała o powołaniu Rządu Tymczasowego RP, z 31.12.1944*, [w:] *Manifest PKWN*, KIW, Warszawa 1974, s. 15.

² W.J. Chmielewski, *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2010, s. 109.

Nauczyciel jako gloryfikator i budowniczy socjalizmu w założeniach polityki oświatowej

Dążenia do zbudowania jednolitego społeczeństwa socjalistycznego determinowały oczekiwania władz wobec nauczycielstwa. Sytuowani jako reprezentanci interesów ideowo-politycznych państwa, wyraziciele i realizatorzy dezyderat ideologicznych w procesie urzeczywistniania koncepcji tworzenia społeczeństwa *homo sovieticusów*, uznani byli za wiodących budowniczych socjalizmu, realnych sprawców przekształceń ustrojowych. Z tego powodu, zarówno ich postawa ideowo-moralna, jak i praca, były głównym obszarem zainteresowania decyzyjnego centrum partyjnego oraz władz administracji oświatowej.

W myśl zapoczątkowanego po II wojnie światowej procesu sowietyzacji ideologicznej, środowisko nauczycielskie, poddawane było ustawicznemu oddziaływaniu ideowo-politycznemu, które w różnych okresach ograniczonej suwerenności przebiegało z odmiennym nasileniem i z wykorzystaniem różnych środków oddziaływań. Kulminacyjnym momentem niewątpliwie był czas ofensywy ideologicznej (1949–1956). Określono wówczas nowy model nauczyciela, akcentując takie jego pożądane cechy i postawy, jak obywatelska dyspozycyjność, wyrobienie klasowe, przyjazny stosunek do ZSRR, bezkompromisowe stanowisko w zwalczaniu wroga klasowego, w demaskowaniu wszelkich form wrogiej kosmopolitycznej propagandy³. W konsekwencji takich oczekiwań wobec tej grupy zawodowej podjęto działania skierowane na eliminację z zawodu osób wykazujących wątpliwość, z punktu widzenia założeń ideologicznych systemu, postawę światopoglądową. W czerwcu 1949 roku, na II Kongresie Związków Zawodowych, wskazano na konieczność walki z bezpartyjną kadrami szkolnictwa, z kosmopolityzmem oraz na potrzebę kształtowania wyższych form świadomości klasowej i patriotyzmu ludowego. Jej efektem miał być:

„[...] coraz lepszy poziom ideologiczny i polityczny nauczycieli, którzy coraz jaśniej zdają sobie sprawę z doniosłej roli szkoły jako narzędzia przebudowy psychiki szerokich mas”⁴.

Społeczno-polityczne zaangażowanie kadry nauczycielskiej, a także ich praca dydaktyczno-wychowawcza poddawane były ustawicznej ocenie przez pracowników komitetów partyjnych i służby bezpieczeństwa⁵. Podstawowymi

³ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997, s. 26.

⁴ *II Kongres Związków Zawodowych w Polsce: referaty, statut, uchwały*, Centralna Rada Związków Zawodowych w Polsce, Warszawa 1–5 VI 1949, s. 117.

⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), PZPR, sygn. 237/XVII, 154. Sprawozdanie z wyjazdu służbowego instruktora KC PZPR z 7.01.1950 do liceów pedagogicznych w Zakopanem, Katowicach, Chorzowie w celu wizytacji pracy ZMP w tych szkołach; także: sygn. 237/XVII, 135.

jej kryteriami były (w kolejności): przynależność partyjna, postawa społeczno-polityczna, materialistyczny światopogląd, słuszną przeszłość (przynależność do lewicowych partii i organizacji społecznych przed wojną, robotniczo-chłopska proveniencja), a na dalszym miejscu – kompetencje zawodowe⁶. Względy ideologiczne stanowiły kryterium przyjmowania do szkół kształcących do zawodu nauczycielskiego, a także oceny i weryfikacji⁷.

Proces zniewalania związkowej organizacji nauczycielskiej

Mając na uwadze docelowe efekty procesu wychowania, znaczącą rolę władze polityczne i administracyjne Polski Ludowej powierzyły Związkowi Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) – reprezentantowi, a zarazem organizatorowi działalności sprzyjającej nabywaniu przez środowisko nauczycielskie kompetencji wychowawczych na miarę planowanych i urzeczywistnianych zmian ustrojowych. Władze polityczne, nawołując nauczycielstwo do aktywnego włączenia się w odbudowę i reformę oświaty oraz w różne inne przejawy życia społeczno-politycznego, liczyły na szerokie poparcie wizji ustrojowej państwa i programu ideowo-politycznego, najpierw Polskiej Partii Robotniczej (PPR), a następnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) przez to środowisko i jego zawodową organizację. Był to cel strategiczny (znamienny dla systemów totalitarnych) służący temu, by dało ono nie tylko bierne przyzwolenie na planowane zmiany, ale i aktywnie włączyło się w proces popularyzowania ideologii komunistycznej. Zamiary te spowodowały „atak” na związkową organizację nauczycielską, celem politycznego podporządkowania zawodowego ruchu nauczycielskiego obozowi władzy oraz narzucenia mu ideowo-programowych podstaw działalności. Wprawdzie początkowo Resort Oświaty, którego stanowiska już od 1944 roku opanowywane było systematycznie przez członków Polskiej Partii Robotniczej, gwarantował swobodę w wyborze stronnictwa czy ugrupowania politycznego⁸, jednak były to, jak wkrótce okazało się, złudne obietnice, za pomocą których starano się pozyskać nauczycielstwo do pracy w szkolnictwie.

Stenogram narady sekretarzy szkolnych POP i kierowników propagandy KM i KP PZPR odbytej 1.12.1951; także: sygn. 237/XVII, 134. Wydział Nauki i Oświaty. Protokół narady wojewódzkiej aktywu oświatowego odbytej 2.12.1951 w Bydgoszczy; także: sygn. 237/XVII, 134. Protokół narady sekretarzy szkolnych POP odbytej 7.04.1951 w Łodzi.

⁶ AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 132. Wydział Nauki i Oświaty. Pismo KW PZPR w Szczecinie wraz z protokołem przeglądu kadr skierowane do KC PZPR.

⁷ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty (dalej: Dz. Urz. Min. Ośw.) 1949, nr 4, poz. 56. Zarządzenie Ministra Oświaty z 3.03.1949 w sprawie rekrutacji młodzieży do zakładów kształcenia nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli.

⁸ Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty (dalej: Dz. Urz. RO) 1944, nr 1–4, poz. 24. S. Skrzyszewski, Wezwanie do nauczycielstwa polskiego.

Nie czekając na wznowienie oficjalnej działalności kierownictwa Tajnej Organizacji Nauczycielskiej (TON), pozostającego w konspiracji, już w sierpniu 1944 roku reaktywowano pracę ogniw organizacyjnych ZNP. Powoływane do życia ogniska, oddziały powiatowe i grodzkie oraz zarządy okręgowe funkcjonowały na podstawie statutu sprzed 1939 roku⁹. Aktywizacja kolejnych komórek związkowych i wyrażana przez nie gotowość do współpracy z administracją szkolną, a zarazem presja w kierunku powołania nowych władz związkowych spowodowała, że w powojenny nurt odbudowy ZNP w lutym 1945 roku włączyła się „centrala” TON. Po wznowieniu oficjalnej działalności prezydium ZNP zdeklarowało, w imieniu organizacji nauczycielskiej, swoje poparcie dla polityki oświatowej Rządu Tymczasowego¹⁰. Nowa władza miała nadzieję, że akt ten jest podstawą dla uznania przez ZNP ideowego i politycznego przywództwa PPR¹¹. Pozyskanie do współpracy nauczycielskiego związku zawodowego nie było jednak takie proste. Powojenny układ sił w tej organizacji był dla obozu politycznego władzy niekorzystny. Duży wpływ mieli ludowcy, cieszący się autorytetem członków związku ze względu na trwały wkład w dorobek tej organizacji. Ich przedstawiciele, opowiadający się za apartyjnością ruchu nauczycielskiego, zasiadali w zarządach ogniw różnych szczebli. Mniejsze wpływy w ZNP miała Polska Partia Socjalistyczna (PPS), ale cieszyła się uznaniem aktywu związkowego i obsadzała część stanowisk w niektórych zarządach okręgów i w prezydium Zarządu Głównego (ZG). Partia ta opowiadała się za sojuszem z PPR i za podjęciem wspólnej działalności ideowo-politycznej wśród członków związku¹². Najslabsze wpływy i skromną liczbę członków miała początkowo PPR, traktowana w środowisku związkowym jako partia bez tradycji politycznych, ale jej pozycję eksponowały i jej politykę propagowały władze administracyjne, w tym również ognia administracji szkolnej¹³. Najsilniejszą grupę wśród członków związku stanowili bezpartyjni. O ich pozyskanie zabiegały wszystkie partie polityczne.

Znaczna część nauczycieli zgrupowanych wokół Stronnictwa Ludowego (SL) i bezpartyjnych działaczy ZNP, powiązanych w przeszłości z agendami rządu londyńskiego na kraj (m.in. z racji swego zaangażowania w Armii Krajowej i tajnym nauczaniu), pragnących prawdziwie demokratycznego odrodzenia oświaty i utrzymania profesjonalnego charakteru ruchu zawodowego, odnosiła się z rezerwą do programu oświatowego „niechcianej władzy” i jej arbitralnych

⁹ B. Grześ, *ZNP w Polsce Ludowej*, [w:] Tenże (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986, s. 382–384.

¹⁰ *Odezwa do nauczycieli związkowców*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 1, s. 2.

¹¹ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa PPR 1944–1948*, KiW, Warszawa 1975, s. 88.

¹² R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego 1944–1948. Oczekiwania i rzeczywistość*, WSP, Zielona Góra 1986, s. 75.

¹³ B. Grześ, *ZNP od korzeni po współczesność*, ZNP, Warszawa 2000, s. 88.

opinii, ocen i decyzji. Początkowo czekała na deklarację „centralnej piątki”, pozostającej pod okupacją i była zdecydowanie przeciwna zarówno powołaniu związku niezależnego od TON¹⁴, jak i nowych władz ZNP¹⁵, a także uczestnictwu w pracach agend PKWN. Mimo dużej nieufności wobec polityki władz i odmiennej wizji odradzania tej organizacji, i ta część nauczycielstwa włączała się z wolna w proces odbudowy szkolnictwa, co wynikało z chęci dynamicznego odrodzenia życia społecznego narodu. W działania te angażowały się także coraz liczniejsze ogniwa terenowe ZNP, aczkolwiek w dalszym ciągu starały się one utrzymać niezależność polityczną.

W wyniku powstania Polskiego Stronnictwa Ludowego sierpniu 1945 roku, układ sił w ZNP zmienił się niekorzystnie dla PPR, wszak nowa partia zyskała wielu zwolenników wśród części związkowców bezpartyjnych oraz członków SL¹⁶. W konsekwencji tego na 15 członków prezydium 6 należało do PSL, 3 do PPR, 3 do PPS i 3 było bezpartyjnych¹⁷. Zaniepokojone tym władze polityczne, na II krajowej naradzie nauczycieli – członków PPR, w październiku 1945 roku, wyraźnie wskazały na konieczność podjęcia bardziej radykalnych środków celem zdobycia politycznego przywództwa w związkowej organizacji nauczycielskiej. Od poparcia tej organizacji uzależniały bowiem w dużej mierze powodzenie zapoczątkowanego procesu przebudowy społeczeństwa¹⁸. Konsekwencją tych zamiarów były szykany pod adresem „reakcyjnych” nauczycieli i działaczy ZNP.

Duże nadzieje, w konsekwencji tych działań, centrala PPR wiązała ze Zjazdem ZNP w Bytomiu¹⁹, który – w jej oczekiwaniach – miał być forum jednoznacznej deklaracji nauczycielstwa za nową ideologią i kształtującą się rzeczywistością społeczno-polityczną i doprowadzić do przejęcia wpływów w związku (opanowania jego kierownictwa) przez członków PPR²⁰. Burzliwy przebieg zjazdu okazał się dla partii robotniczych niepomyślny. Krytyce poddano Ministerstwo Bezpieczeństwa i bezpodstawne aresztowania nauczycieli²¹. Żądano

¹⁴ S. Mauersberg, *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1948*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974, s. 62.

¹⁵ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa PPR...*, dz. cyt., s. 74.

¹⁶ R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego...*, dz. cyt., s. 75.

¹⁷ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa PPR...*, dz. cyt., s. 200.

¹⁸ AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 45. Oddział IV. Sekretariat BP KC PPR. Rezolucja II Konferencji nauczycieli–pepeerowców z 7–8.10.1945.

¹⁹ AAN, PPR, sygn. 295/X, 19. Oddział IV. Wydział Propagandy. Zebranie Sekcji Oświatowej Wydziału Propagandy KC PPR 4.12.1945.

²⁰ C. Lewandowski, *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1993, s. 63.

²¹ A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 17. Wnioski podkomisji VII Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945. Sprawy bezpieczeństwa.

poprawy sytuacji materialnej nauczycieli, podtrzymania ideowej niezależności związku od partii politycznych, a także apolitycznego charakteru szkoły²².

Wszystko to, a zwłaszcza nieuchwalenie na Zjeździe Bytomskim oczekiwanej deklaracji politycznej, skłoniło komunistów do zintensyfikowania swych działań. Miały one na celu wzmocnienie pozycji lewicy w szeregach ZNP i określenie jego podstaw ideowo-programowych (lapidarnie sformułowanych na Zjeździe Bytomskim). Wprawdzie deklarację polityczną o współpracy ZNP z partiami obozu PPR-owskiego i z ruchem zawodowym jego zarząd główny uchwalił już na swym pierwszym w nowej kadencji posiedzeniu, w styczniu 1946, ale podtrzymał zarazem zasadę samodzielności i niezależności związku zawodowego od partii politycznych²³.

Wysiłki partii robotniczych w kierunku ideowo-politycznego opowiedzenia się ZNP po ich stronie „zaowocowały” dopiero na zorganizowanym przez ZNP Zjeździe Pedagogicznym w Łodzi, w lutym 1946 roku. W myśl polityki oświatowej komunistów, uchwalona na tym zjeździe rezolucja wskazała na zależności między wychowaniem a całokształtem życia społeczno-politycznego i podważyła dotychczasowe oficjalne deklaracje o ideowej i politycznej niezależności szkoły²⁴. Jednocześnie, z powodu wzrastającego niezadowolenia peeperowców z prowadzonej przez kierownictwo ZNP polityki oraz poniesionego przez nich fiaska w staraniach o utworzenie wspólnego bloku wyborczego PPR, PPS i PSL w lutym 1946 roku, komuniści rozpoczęli zorganizowaną działalność propagandową w środowisku nauczycielskim i na terenie ZNP, w celu rozszerzenia wpływów swojej partii. Opracowana przez PPR taktyka, polegała na praktykowanym już wcześniej kompromitowaniu propagandowym PSL oraz wypieraniu członków tej partii ze struktur aparatu państwowego, administracji oświatowej i ogniw ZNP²⁵. Nad realizacją tych zadań czuwała egzekutywa Sekcji Oświatowej Wydziału Propagandy PPR, utworzonej w 1946 roku²⁶.

Mimo prowadzonej przez PPR działalności propagandowej, układ sił, jaki powstał w ZNP po utworzeniu PSL, nadal nie sprzyjał realizacji na jego terenie polityki komunistów. Dlatego też, na konferencji aktywu nauczycielskiego PPR i PPS, z udziałem aktywu SL i Stronnictwa Demokratycznego (SD), w marcu 1946 roku, starano się dokonać konsolidacji sił partii robotniczych²⁷. Jej celem

²² A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 1. Wnioski i rezolucje Walnego Zjazdu Delegatów ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945; także: A ZNP, sygn. 1. Wydział Pedagogiczny. Wnioski i rezolucje przyjęte przez Komisję Pedagogiczną Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945.

²³ K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Trio, Warszawa 2000, s. 59.

²⁴ B. Grześ, *ZNP od korzeni...*, dz. cyt., s. 93.

²⁵ AAN, PPR, sygn. 295/VII, 2. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Posiedzenie Sekretariatu KC PPR 23.02.1946.

²⁶ AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 6. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Konferencja aktywu nauczycielskiego PPR i PPS 23–24.03.1946.

²⁷ B. Grześ, *ZNP od korzeni...*, dz. cyt., s. 88.

były przeciwdziałania aktywizacji PSL²⁸. By wzmocnić wspólny front działania Bloku Demokratycznego, komisje porozumiewawcze istniejące w województwach i powiatach, organizowane od 1946 roku z inicjatywy sekcji oświatowych PPR i sekcji nauczycielskich PPS, usiłowały aktywizować swą działalność w zakresie uzgadniania polityki personalnej i polityki szkolnej, a nawet publicznych wystąpień w sprawach ustrojowych i programowych szkolnictwa i ZNP²⁹. Komisje porozumiewawcze zwoływały zjazdy nauczycieli–członków PPR oraz zjazdy nauczycieli–demokratów, tzn. członków PPR, PPS, SL, SD i nauczycieli bezpartyjnych. Spotkania te, szerzące ideologię komunistyczną i przekonanie o słuszności politycznych posunięć rządu w zakresie budowania „ludowego państwa”³⁰, przyczyniały się do integrowania sił lewicy nauczycielskiej, pozyskiwania nowych członków oraz włączania ich do działalności organów związkowych. W obliczu zbliżającego się referendum i wyborów do Sejmu, instrukcja Komitetu Centralnego PPR zalecała poddanie każdego nauczyciela uporczywej agitacji³¹. Działaniom na rzecz pozyskania przez PPR poparcia wśród nauczycieli towarzyszyła szeroka akcja szkalowania działaczy PSL, zaetykietowanych jako „element bojowo-reakcyjny”, szkodliwie wpływający na wychowanie młodzieży³², a także represjonowanie ich za rzeczywistą bądź domniemaną współpracę z podziemiem³³. Uporczywa agitacja, przy rozwijającym się coraz bardziej aparacie przymusu i represji wobec nauczycielstwa, była ewidentnym symptomem totalitarnych zapędów władzy.

Po sfałszowanych wynikach referendum w czerwcu 1946 roku, wyborach do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 roku, rozbięciu PSL i umocnieniu się w konsekwencji władzy komunistycznej oraz po uchwaleniu ustawy konstytucyjnej o ustroju i zakresie działania organów państwa w lutym 1947 roku, nastąpiły zintensyfikowane prace mające na celu całkowite opanowanie związkowej organizacji nauczycielskiej oraz dalsze przemiany w oświacie, tj. ściślejsze powiązanie wychowania z życiem społecznym, politycznym i gospodarczym kraju³⁴.

Na Zjeździe Delegatów ZNP w Poznaniu, w maju 1948 roku, podjęto decyzję o ideowo-wychowawczym kierunku rozwoju szkolnictwa, zerwano z apolitycznością ZNP i uznano kierowniczą rolę partii robotniczych w procesie przeobrażania kraju³⁵. Uchwały te były wyrazem oficjalnej aprobaty związkowej

²⁸ R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego...*, dz. cyt., s. 99.

²⁹ Tamże, s. 104.

³⁰ AAN, PPR, sygn. 235/XVII, 6. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Konferencja aktywu nauczycielskiego PPR i PPS 23–24.03.1946.

³¹ W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Editions „Spotkania”, Warszawa 1992, s. 386.

³² C. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000, s. 71, 72.

³³ J. Topolski, *Polska...*, dz. cyt., s. 179.

³⁴ AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 43. Oddział VI. Sekretariat KC PPR. Wypowiedź M. Spychalskiego na Posiedzeniu Komisji Oświatowo-Kulturalnej 27.02.1947.

³⁵ AP ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Uchwały Zjazdu Delegatów w Poznaniu 1948 r.

organizacji nauczycielskiej dla programu władzy ludowej i wpłynęły na działalność pedagogiczną w okresie zintensyfikowanych oddziaływań ideologicznych na społeczeństwo, a także w kolejnych okresach rozwoju i umacniania systemu socjalistycznego w Polsce Ludowej.

Wytyczoną przez zjazd poznański linię ideowo-programową szkolnictwa wzmocniały uchwały podjęte na Plenum ZG ZNP we Wrocławiu w październiku 1948 roku³⁶. Potwierdzały one uznanie ideowego przywództwa PPR nad ZNP. Wskazywały na potrzebę rozwinięcia prac nad marksistowską koncepcją pedagogiczną i korzystania z bogatego dorobku nauki radzieckiej. Nakładały obowiązek mobilizacji nauczycieli do aktywniejszego udziału w życiu społeczno-politycznym oraz w politycznym wychowaniu młodzieży (tj. w pogłębianiu ich zrozumienia dla internacjonalizmu i wzmocnianiu więzi współpracy z ZSRR). Domagały się przeprowadzenia zasadniczej rewizji programów nauczania w celu usunięcia z nich pozostałości „reakcyjnych” i przepojenia ich ideologią marksizmu-leninizmu³⁷. Wszystko wskazywało na to, iż w miarę umacniania pozycji partii robotniczych, komuniści dążyli do monopolizowania prawa definiowania interesów nie tylko ogólnospołecznych, ale i grupowych, w tym przypadku ludzi związanych merytorycznie z oświatą i szkolnictwem – pedagogów i nauczycieli.

Udział związkowej organizacji nauczycielskiej w przygotowaniu nauczycieli do pracy ideowo-wychowawczej

Od pierwszych lat powojennych ZNP angażował się w merytoryczną pomoc nauczycielom w przygotowaniu do pracy zawodowej. Wynikło to z tradycji, sięgających korzeniami okresu II Rzeczypospolitej – czasów, kiedy organizacje nauczycielskie aktywnie uczestniczyły w doskonaleniu zawodowym nauczycieli. Po II wojnie światowej całością prac, w ramach związkowego doskonalenia nauczycieli, zajęły się wydziały pedagogiczne, powstające przy zarządach okręgowych i powiatowych oraz ogniska, w miarę odradzania się na ziemiach dawnych i tworzenia na ziemiach odzyskanych nowych ogniw związkowych. Do ich podstawowych zadań należała organizacja konferencji rejonowych, a ponadto inicjowanie działalności terenowych bibliotek związkowych, prenumerata czasopism pedagogicznych oraz ułatwianie kontaktów zawodowych nauczycielom szkół różnych typów i szczebli³⁸. W myśl polityki oświatowej komunistów, działalność ta sprzyjać miała samokształceniu i samowychowaniu nauczycieli na

³⁶ AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 44. KC PPR. Rezolucja narady oświatowej PPR, 30.10.1948.

³⁷ R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego...*, dz. cyt., s. 120, 121.

³⁸ A. Smolański, *Związek Nauczycielstwa Polskiego na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 141.

ludzi ideowych, popierających koncepcję odbudowy kraju na nowych zasadach ustrojowych³⁹, zaangażowanych w przebudowę ideologiczną szkoły.

Gotowość ZNP do podjęcia tego zadania potwierdził oficjalnie Zjazd Delegatów ZNP w Bytomiu⁴⁰. Związek zadeklarował się wówczas do pomocy zarówno w podnoszenie zawodowego (przedmiotowo-metodycznego) przygotowania nauczycieli do pracy, jak również w ich mobilizację do udziału w życiu społecznym kraju⁴¹.

Początkowo działalność ta odbywała się względnie spontanicznie i pozostawiała spory margines swobody w doborze poruszanej problematyki na organizowanych konferencjach rejonowych, które stanowiły po wojnie główną formę związkowego doskonalenia zawodowego nauczycieli. Ich uczestnicy zainteresowani byli przede wszystkim zagadnieniami dotyczącymi treści nauczania i metodyką. Władze oświatowe, reprezentowane przez zwolenników instalowanego po wojnie porządku społeczno-politycznego, od początku starały się jednak wywierać wpływ na dobór poddawanych analizie zagadnieniom, sugerując konieczność wiązania ich z dokonywanymi zmianami ustrojowymi. Dowodziły temu oceny prowadzonej przez ZNP działalności, dokonane na Pierwszym Ogólnopolskim Zjeździe Konferencji Rejonowych w 1947 roku⁴². Stwierdzono na nim, że związek koncentruje się na pomocy przedmiotowo-metodycznej, nie eksponując przy tym dostatecznie celów wychowawczych szkoły, nie uwzględniając należycie zagadnień światopoglądowych i społeczno-politycznych. Władze oświatowe podkreślały, że stanowią one fundament ułatwiający nauczycielom rozumienie głębszej przebudowy struktury narodu polskiego i dokonywanych w Polsce reform⁴³, sprzyjać będą szybszemu włączeniu nauczycieli w nurt zachodzących w kraju przemian i uczynią z nich „świadomych współtwórców” nowego porządku społeczno-politycznego⁴⁴. Działacze partii robotniczych, m.in. Eustachy Kuroczko i Żanna Kormanowa postulowali, by ZNP pracę z nauczycielem koncentrował na starannej analizie założeń ideowych, struktury i celowości oraz możliwości realizacji planowanej reformy szkolnej w powiązaniu z zagadnieniami ustrojowymi powojennej Polski⁴⁵.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Uchwały Zjazdu Bytomskiego*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 1, s. 15.

⁴¹ R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego...*, dz. cyt., s. 163.

⁴² J. Bartecki, *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd ZNP poświęcony konferencjom rejonowym*, „Głos Nauczycielski” 1947, nr 8, s. 104.

⁴³ B. Głębowicz, *Zarys dziejów i działalności Pomorskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego 1920–1966*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1969, s. 151.

⁴⁴ M. Etmańska, *Zarys dziejów ZNP na terenie województwa gdańskiego w latach 1945–1965*, [w:] K. Trzebiatowski (red.), *Z dziejów zawodowego ruchu nauczycielskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1918–1973*, ZNP, Gdańsk 1977, s. 254, 255.

⁴⁵ J. Bartecki, *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd...*, dz. cyt., s. 104, 105; także Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: AP we Wrocławiu). ZNP, sygn. 567. Sprawozdanie z rejonowych konfe-

Wobec tych sugestii, po II Krajowym Zjeździe ZNP w Poznaniu w 1948 roku⁴⁶, związek zobowiązał się do podjęcia intensywnej działalności ideowo-politycznej wśród nauczycielstwa⁴⁷. Nowe kierunki pracy ideowo-wychowawczej organizacji związkowej wśród nauczycieli określone zostały na posiedzeniu Zarządu Głównego ZNP we Wrocławiu w 1948 roku oraz na posiedzeniach zarządów okręgów i oddziałów⁴⁸. W konsekwencji nastąpiła zmiana profilu samokształcenia z pedagogicznego na ideowo-polityczny. Odtąd uwypuklano przede wszystkim zagadnienia życia współczesnego. Koncentrowano się na problematyce dotyczącej sytuacji międzynarodowej, Związku Radzieckiego, a także na sprawach gospodarczych i politycznych kraju⁴⁹. Podejmowano również zagadnienia z teorii marksizmu-leninizmu. Wskazywano na związki między przemianami w życiu społeczno-politycznym a nowymi zadaniami wychowawczymi szkół⁵⁰.

Pomoc związkowa w przygotowaniu nauczycieli do realizacji nowych założeń ideowo-wychowawczych szkoły przejawiała się również w organizowaniu sieci bibliotek związkowych, zaopatrzonych w zbiory literatury przydatnej w samokształceniu, wznawianiu wydawnictw pedagogicznych, wydawaniu czasopism związkowych, a także uruchamianiu centralnej i okręgowych poradni samokształceniowych⁵¹. Początkowo publikowane materiały cechował duży eklektyzm. Jedne nawiązywały do dorobku przedwojennej humanistyki, opartej na wartościach kultury Zachodniej, promujących indywidualistyczną koncepcję człowieka, harmonię „piękna” – „prawdy” – „dobra” i sceptycyzm poznawczy⁵². Część publikacji zwiastowała jednak ideologiczne zawłaszczenie nauki, podporządkowanie jej doktrynie marksistowsko-leninowskiej. W świetle zamysłu władz, odrzucenie wszelkich innych perspektyw poznawczych i oferowanie wiedzy zamkniętej, dogmatycznej, zideologizowanej⁵³ miało bowiem uczynić

rencji pedagogicznych 1947–1948. Wytyczne do pracy na konferencjach rejonowych na r. szk. 1947/1948.

⁴⁶ A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Uchwały Zjazdu Delegatów w Poznaniu 1948 r.

⁴⁷ A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Pismo ZG ZNP z 9.09.1948 dotyczące wzmoczenia działalności ideowej.

⁴⁸ R. Stankiewicz, *Związek Nauczycielstwa Polskiego...*, dz. cyt., s. 120.

⁴⁹ Tamże, s. 171.

⁵⁰ A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Sprawozdanie miesięczne okręgów z konferencji rejonowych, marzec, kwiecień 1948; także: AP we Wrocławiu. Inspektorat Szkolny Powiatu Wrocławskiego, sygn. 18. Protokół z konferencji powiatowej okręgu wrocławskiego 20.02.1948.

⁵¹ A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 19. Wnioski przyjęte przez Komisję Pedagogiczną Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945.

⁵² T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii wychowania*, Wydawnictwo Pedagogiczne, Kielce 1996, s. 80.

⁵³ P. Hubner, *Nauki społeczne i humanistyka – mechanizmy zniewolenia*, [w:] B. Otwinowska, J. Żaryn (red.), *Polacy wobec przemocy 1944–1956*, Editions „Spotkania”, Warszawa 1996, s. 277.

z niej ważny instrument umacniania władzy politycznej oraz realizacji projektu społeczeństwa komunistycznego⁵⁴.

Zintensyfikowany w okresie stalinowskim proces sowietyzacji ideologicznej spowodował, że ZNP szczególnie skoncentrował swe wysiłki na urabianiu postawy ideowej nauczycieli. Ta – w przekonaniu władzy politycznej – dawała gwarancję rzetelnego, zgodnego z jej interesem, realizowania zadań wychowawczych szkoły przebudowywanej na wzór sowiecki.

Związkowe doskonalenie ideowo-polityczne skierowane było odąd na afirmację socjalizmu, a zarazem totalną krytykę ustroju kapitalistycznego i osiągnięć pedagogiki zachodniej. Starano się w ten sposób zapobiegać ewentualnej próbie upowszechniania dorobku rodzimej pedagogiki z czasów międzywojnia oraz „przemycaniu do programów treści kosmopolitycznych”⁵⁵. Poruszaną z nauczycielami problematykę nasycono elementami ideologicznymi, politycznymi i światopoglądowymi⁵⁶. Proces tego, wybitnie ideologicznego oddziaływania w roku szkolnym 1948/1949, zaczął osiągać punkt kulminacyjny, zmierzając do zwalczania – jak to określano – „wszelkich przejawów słabości światopoglądowej, oportunistycznego oraz skłonności do przejmowania utopii zawartych w dziełach pedagogicznych nie podbudowanych ideologią komunistyczną”⁵⁷.

Dla wzmocnienia oddziaływań ideowo-politycznych, w pracy związkowej na rzecz zawodowego przygotowania nauczycieli udział brali przedstawiciele ogniw związkowych, szczególnie wyższych szczebli (oddziałów, okręgów), władz szkolnych i samorządowych oraz nauki i kultury. Głównie jednak uczestniczył w nich przeszkolony aktyw partyjny, rekrutujący się spośród autentycznie zaangażowanych, gorliwych propagatorów idei socjalizmu⁵⁸. Jego zadaniem było zarówno sprawowanie ideologicznej kontroli nad kierunkiem ich zawodowego przygotowania, ocena pracy ogniw związkowych oraz mobilizowanie nauczycieli do zaangażowania się ideowo-politycznego i pracę na rzecz ideowego wychowania dzieci i młodzieży.

Dążenia władz do zintensyfikowania oddziaływań ideowo-politycznych na nauczycieli, służących – jak to enigmatycznie określały władze – „uświadamianiu, że w życiu społecznym, politycznym i gospodarczym Polski Ludowej winny decydować założenia socjalizmu”⁵⁹, spowodowały rozpoczęcie przez ZNP od

⁵⁴ S. Marmuszewski, *Nauka w czasach stalinowskich*, [w:] J. Goćkowski, P. Kisiel (red.), *Patologia i terapia życia naukowego*, Kraków 1994, s. 112.

⁵⁵ B. Potyrała, *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4, s. 80.

⁵⁶ M. Etmańska, *Zarys dziejów...*, dz. cyt., s. 243.

⁵⁷ B. Suchodolski, *O rewizję tradycyjnej pedagogiki*, „Głos Nauczycielski” 1948, nr 17–18, s. 7.

⁵⁸ A ZNP, Wydział Społeczno-Pedagogiczny, sygn. 149. Sprawozdanie Głównej Komisji Rejonowej z 29.12.1948.

⁵⁹ B. Grześ, *ZNP...*, dz. cyt., s. 447; także: *Uchwała Prezydium ZG ZNP w sprawie samokształcenia ideologicznego z 12.10.1949*, „Głos Nauczycielski” 1949, nr 17, s. 5.

1949 roku akcji szkolenia ideologicznego⁶⁰. W założeniach miało być ono skutecznym sposobem zniewolenia nauczycieli „od wewnątrz”, zawładnięcia ich emocjami, narzucenia im określonego sposobu myślenia, wskrzeszenia wiary w ideologię, która odtąd kierować miała ich życiem społecznym i zawodowym, ich zachowaniem⁶¹.

Masowe szkolenia ideologiczne nauczycieli poddane zostały po trzech latach ocenie. Dotychczasową pracę ideowo-polityczną związku władze polityczne uznały za wciąż niedoskonałą „szkolarską, powierzchowną, werbalną, pozbawioną wnikliwej analizy problematyki ideowo-politycznej”⁶², co w konsekwencji wpływało – ich zdaniem – na „brak umiejętności wiązania tematyki szkoleniowej z aktualnymi zagadnieniami politycznymi i pracą nauczycieli w szkole i środowisku”⁶³. Nakazywały dalszą intensyfikację tego profilu szkolenia. Dominował on także i w innych związkowych formach pomocy nauczycielom, m.in. na naradach wytwórczych i komisjach szkolno-pedagogicznych. Związek koncentrował się na ideologiczno-politycznych aspektach pracy dydaktyczno-wychowawczej, nawiązując do bieżącej polityki partii – jej rezolucji i uchwał. Skupiał się na odpowiedniej interpretacji i sposobach propagowania wśród młodzieży wątków kształtujących ich postawę ideową.

Nadmienić należy, iż mimo wielkich wysiłków władz, podjętych zwłaszcza w okresie tzw. ofensywy ideologicznej i w konsekwencji próby ideowego zniewolenia nauczycielstwa, to jednostronne oddziaływanie nie było w pełni skutecznym narzędziem przeobrażeń światopoglądowych nauczycielstwa. Zmuszanie do prezentowania „naukowego światopoglądu” powodowało ukrywaną przez wielu nauczycieli antynomię między uznawanym przez nich systemem wartości a powinnością służbową. Przymus oraz strach przed represjami wywoływał u części z nich deklaratywną postawę akceptacji ideologii komunistycznej.

Wzorowane dotychczas na polskich tradycjach związkowe doskonalenie, w obliczu hołdowania wschodnim wzorcom, dokonało poważnych zmian merytorycznych doskonalenia. Miały one na celu przebudowę ideową nauczycieli, a także wyposażenie ich w wiedzę i umiejętności w zakresie kształtowania materialistycznego światopoglądu wśród młodzieży oraz moralności socjalistycznej. Dawne, sprawdzone i cieszące się popularnością rzesz nauczycielskich konferencje rejonowe, będące zarazem wiodącą dotąd formą samokształcenia, zastą-

⁶⁰ A ZNP, sygn. 244. Wydział Społeczno-Pedagogiczny. Uchwała Prezydium ZG ZNP z 12.10.1949 r. w sprawie samokształcenia ideologicznego w r. szk. 1949/1950.

⁶¹ G. Orwell, *Collected Essays*, t. II, New York 1968, s. 135, za: A. Walicki, *Zniewolony umysł po latach*, Czytelnik, Warszawa 1993, s. 344.

⁶² A ZNP, Wydział Społeczno-Pedagogiczny, sygn. 244. Instrukcja ZG ZNP z 18.08.1950 w sprawie zadań i organizacji szkolenia ideologicznego w r. szk. 1950/1951. Osiągnięcia i braki w pracy samokształceniowej w r. szk. 1949/1950.

⁶³ AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 76. Wydział Propagandy i Agitacji. Pisma okólne Wydziału Propagandowego Oświaty i Kultury. ZNP – samokształcenie ideologiczne nauczycieli, notatki, oceny zestawienia 1949–1952.

piono regularnym, obligatoryjnym szkoleniem ideologicznym, w toku którego nauczyciele poddawani byli systematycznie intensywnemu oddziaływaniu ideowo-politycznemu. Ich działalność dopełniały komisje szkolno-pedagogiczne, skierowane na dostarczenie wiedzy pedagogicznej i przedmiotowo-metodycznej.

Dla wzmocnienia oddziaływań ideologicznych na nauczycieli, formy doskonalenia związkowego, poparte były dodatkowo pracą ideowo-polityczną, prowadzoną bezpośrednio przez partię.

W konsekwencji zmian w teleologii doskonalenia, nastąpiły radykalne przeobrażenia w jego treściach. W czasach stalinizmu, z uwagi na realizowaną politykę ateizacji i sowietyzacji szkoły, dla ukierunkowania pracy ideowo-wychowawczej nauczycieli sporo miejsca zajęły nasycone ideologią komunistyczną treści programów nauczania, a nade wszystko aktualna problematyka społeczno-polityczna (wydarzenia oraz uchwały i rezolucje partyjne), nadająca kontekst pracy szkolnej i pozaszkolnej.

Warto zwrócić uwagę, że w procesie kształtowania ludzi określonej jakości, w miarę umacniania systemu socjalistycznego, wykorzystywano coraz bardziej przestrzeń wychowawczą, dla której odpowiednich sposobów oddziaływania na człowieka dostarczała naukowa pedagogika socjalistyczna, rozwijająca się na wzorcu sowieckim. Podobnie jak inne nauki, nie stanowiła ona tworu autonomicznego w istniejącym systemie politycznym⁶⁴. Powiązana była ściśle z założeniami istniejącego ładu społeczno-politycznego i wykorzystywana w umacnianiu jego porządku⁶⁵. Miał on swoje korzenie w ideologii marksizmu, stanowiącej wykładnię obowiązującego systemu ustrojowego państwa⁶⁶. Przestrzeganie wytyczonych przez naukową pedagogikę socjalistyczną procedur postępowania wychowawczego doprowadzić miało w efekcie do uzyskania konkretnych, założonych *a priori*, efektów wychowawczych⁶⁷. Jasne wobec tego faktu było, iż wszelkie przedsięwzięcia instytucji oświatowych i organizacji społecznych związanych w jakikolwiek sposób z oświatą, skoncentrowane były na wpajaniu naukowego światopoglądu i moralności socjalistycznej wedle schematów zaprojektowanych przez tę naukę.

Treści przedmiotowo-metodyczne, realizowane przez ZNP w procesie przygotowania nauczycieli do pracy w nowych warunkach ustrojowych, opierały się na założeniach tejże pedagogiki już w okresie ofensywy ideologicznej. Zrezy-

⁶⁴ J. Such, *Szkice o rozwoju nauki*, [w:] J. Such, E. Pakszyc (red.), *Szkice o rozwoju nauki*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1986, s. 9.

⁶⁵ Pedagogika „[...] staje na gruncie określonego systemu wartości, z którego wyprowadza cele wychowania, a następnie wykrywa drogi ich skutecznej realizacji” – H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, PWN, Warszawa 1971, s. 49.

⁶⁶ W konsekwencji ukształtował się heteronomiczny model nauki podwójnie wypaczonej – zideologizowanej, a zarazem praktycznej, za pośrednictwem której opracowywano skuteczne strategie kształtowania społeczeństwa socjalistycznego.

⁶⁷ J. Fleszner, *Cybernetyka w pedagogice*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Nauki filozoficzne współdziałające z pedagogiką*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1966, s. 133.

gnowano wówczas całkowicie z dorobku pedagogiki rodzimej i zachodniej, do którego odwoływano się jeszcze w pierwszych latach powojennych.

Przygotowaniu zawodowemu towarzyszyła natarczywa działalność indoktrynacyjno-propagandowa, powierzchowność i ogólnikowość poruszanej problematyki. Niezrozumiałe często i odległe problematyce pracy szkolnej zagadnienia, przekazywane były metodą transmisyjną. Takie podejście coraz bardziej szerzyło schematyzm i szablonowość procesu przygotowania zawodowego, a w konsekwencji powodowało brak aktywności nauczycieli w zajęciach i ogólnie niewielkie zainteresowanie ofertą związkowego doskonalenia. Potęgowała je dodatkowo, zapoczątkowana w pierwszych latach po wojnie, zewnętrzna i wewnętrzna ingerencja zjednoczonej partii w jego strukturę i przebieg różnych spotkań edukacyjnych i szkoleń. Silna presja władz nie akceptujących odchylenia od wyznaczonego przez siebie kierunku i porządku rozwoju ideowego i zawodowego nauczycieli, uzupełniana była działaniami prewencyjnymi (szczegółowymi wskazówkami i wytycznymi administracji m.in. na temat pożądaných lub niepożądanych treści związkowych szkoleń). Stosowano także instrumenty stymulacji pozytywnej (nagrody i wyróżnienia dla najbardziej zaangażowanych i lojalnych, a także nominacje ich na stanowiska doradców i decydentów oświatowych).

Koleje powojennego odradzania się związkowej organizacji nauczycielskiej oraz przejawy jej zniewalania i podporządkowywania procesom zmian systemowych w Polsce po II wojnie światowej dowodzą, iż władze polityczno-państwowe próbowały uczynić zeń swoje ramię, za pośrednictwem którego miał odbywać się proces sterowania środowiskiem nauczycielskim. Narzucone ZNP założenia ideowo-programowe wpisywały się bowiem w centralny plan przebudowy społecznej. Główne jej zadania skupiały się w związku z tym na przebudowie świadomości nauczycieli i przygotowaniu ich do skutecznej realizacji zadań wychowawczych szkoły, wytyczonych przez sterujące centrum. Wyrazem tego był rozbudowywany od pierwszych lat powojennych system szkoleń związkowych dla nauczycieli w rozmaitych formach, inicjowanych przez ogniwa różnych szczebli organizacyjnych ZNP. Ich działalność, integrowana z pracą instytucji kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia zawodowego oraz kontrolowana i sterowana przez aparat partyjny i organy administracji oświatowej, sytuowała tę organizację jako jeden z elementów całościowego systemu państwowego, powierzając mu jednolite ideowo i politycznie zadania, adekwatne do powojennej wizji „budowania społeczeństwa socjalistycznego”.

Bibliografia

- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 1. Wnioski i rezolucje przyjęte przez Komisję Pedagogiczną Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945.
- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 1. Wnioski i rezolucje Walnego Zjazdu Delegatów ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945.

- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Pismo ZG ZNP z 9.09.1948 dotyczące wzmoczenia działalności ideowej.
- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Sprawozdanie miesięczne okręgów z konferencji rejonowych, marzec, kwiecień 1948.
- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Uchwały Zjazdu Delegatów w Poznaniu 1948 r.
- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 17. Wnioski podkomisji VII Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945. Sprawy bezpieczeństwa.
- A ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 19. Wnioski przyjęte przez Komisję Pedagogiczną Walnego Zjazdu ZNP w Bytomiu 25–28.11.1945.
- A ZNP, Wydział Społeczno-Pedagogiczny, sygn. 149. Sprawozdanie Głównej Komisji Rejonowej z 29.12.1948.
- A ZNP, Wydział Społeczno-Pedagogiczny, sygn. 244. Instrukcja ZG ZNP z 18.08.1950 w sprawie zadań i organizacji szkolenia ideologicznego w r. szk. 1950/1951. Osiągnięcia i braki w pracy samokształceniowej w r. szk. 1949/1950.
- A ZNP, Wydział Społeczno-Pedagogiczny, sygn. 244. Uchwała Prezydium ZG ZNP z 12.10.1949 r. w sprawie samokształcenia ideologicznego w r. szk. 1949/1950.
- AAN, PPR, sygn. 235/XVII, 6. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Konferencja aktywu nauczycielskiego PPR i PPS 23–24.03.1946.
- AAN, PPR, sygn. 295/VII, 2. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Posiedzenie Sekretariatu KC PPR 23.02.1946.
- AAN, PPR, sygn. 295/X, 19. Oddział IV. Wydział Propagandy. Zebranie Sekcji Oświatowej Wydziału Propagandy KC PPR 4.12.1945.
- AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 43. Oddział VI. Sekretariat KC PPR. Wypowiedź M. Spychalskiego na Posiedzeniu Komisji Oświatowo-Kulturalnej 27.02.1947.
- AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 44. KC PPR. Rezolucja narady oświatowej PPR, 30.10.1948.
- AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 45. Oddział IV. Sekretariat BP KC PPR. Rezolucja II Konferencji nauczycieli–pepeerowców z 7–8.10.1945.
- AAN, PPR, sygn. 295/XVII, 6. Oddział VI. Sekretariat BP KC PPR. Konferencja aktywu nauczycielskiego PPR i PPS 23–24.03.1946.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 132. Wydział Nauki i Oświaty. Pismo KW PZPR w Szczecinie wraz z protokołem przeglądu kadr skierowane do KC PZPR.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 134. Protokół narady sekretarzy szkolnych POP odbytej 7.04.1951 w Łodzi.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 134. Wydział Nauki i Oświaty. Protokół narady wojewódzkiej aktywu oświatowego odbytej 2.12.1951 w Bydgoszczy.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 135. Stenogram narady sekretarzy szkolnych POP i kierowników propagandy KM i KP PZPR odbytej 1.12.1951.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 154. Sprawozdanie z wyjazdu służbowego instruktora KC PZPR z 7.01.1950 do liceów pedagogicznych w Zakopanem, Katowicach, Chorzowie w celu wizytacji pracy ZMP w tych szkołach.
- AAN, PZPR, sygn. 237/XVII, 76. Wydział Propagandy i Agitacji. Pisma okólne Wydziału Propagandowego Oświaty i Kultury. ZNP – samokształcenie ideologiczne nauczycieli, notatki, oceny zestawienia 1949–1952.
- AP we Wrocławiu. Inspektorat Szkolny Powiatu Wrocławskiego, sygn. 18. Protokół z konferencji powiatowej okręgu wrocławskiego 20.02.1948.

- AP we Wrocławiu. ZNP, sygn. 567. Sprawozdanie z rejonowych konferencji pedagogicznych 1947–1948. Wytyczne do pracy na konferencjach rejonowych na r. szk. 1947/1948.
- AP ZNP, Wydział Pedagogiczny, sygn. 149. Uchwały Zjazdu Delegatów w Poznaniu 1948 r.
- Bardecki J., *Pierwszy Ogólnopolski Zjazd ZNP poświęcony konferencjom rejonowym*, „Głos Nauczycielski” 1947, nr 8.
- Chmielewski W.J., *Polska administracja szkolna w latach 1944–1950*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski 2010.
- Dz. Urz. Min. Ośw. 1949, nr 4, poz. 56. Zarządzenie Ministra Oświaty z 3.03.1949 w sprawie rekrutacji młodzieży do zakładów kształcenia nauczycieli i wychowawczyń przedszkoli.
- Dz. Urz. RO 1944, nr 1–4, poz. 24. S. Skrzyszewski, Wezwanie do nauczycielstwa polskiego.
- Etmańska M., *Zarys dziejów ZNP na terenie województwa gdańskiego w latach 1945–1965*, [w:] K. Trzebiatowski (red.), *Z dziejów zawodowego ruchu nauczycielskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1918–1973*, ZNP, Gdańsk 1977.
- Fleszner J., *Cybernetyka w pedagogice*, [w:] B. Suchodolski (red.), *Nauki filozoficzne współdziałające z pedagogiką*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1966.
- Głębowicz B., *Zarys dziejów i działalności Pomorskiego Okręgu Związku Nauczycielstwa Polskiego 1920–1966*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1969.
- Grześ B., *ZNP od korzeni po współczesność*, ZNP, Warszawa 2000.
- Grześ B., *ZNP w Polsce Ludowej*, [w:] Tenże (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Zarys historii wychowania*, Wydawnictwo Pedagogiczne, Kielce 1996.
- Hubner P., *Nauki społeczne i humanistyka – mechanizmy zniewolenia*, [w:] B. Otwinowska, J. Żaryn (red.), *Polacy wobec przemocy 1944–1956*, Editions „Spotkania”, Warszawa 1996.
- II Kongres Związków Zawodowych w Polsce: referaty, statut, uchwały*, Centralna Rada Związków Zawodowych w Polsce, Warszawa 1–5 VI 1949.
- Jakubowski J., *Polityka oświatowa PPR 1944–1948*, KiW, Warszawa 1975.
- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Trio, Warszawa 2000.
- Lewandowski C., *Kierunki tak zwanej ofensywy ideologicznej w polskiej oświacie, nauce i szkołach wyższych w latach 1944–1948*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 1993.
- Marmuszewski S., *Nauka w czasach stalinowskich*, [w:] J. Goćkowski, P. Kisiel (red.), *Patologia i terapia życia naukowego*, Kraków 1994.
- Mauersberg S., *Reforma szkolnictwa w Polsce w latach 1944–1948*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.
- Mielczarek F., *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997.
- Muszyński H., *Wstęp do metodologii pedagogiki*, PWN, Warszawa 1971.
- Odezwa do nauczycieli związkowców*, „Głos Nauczycielski” 1945, nr 1.
- Orwell G., *Collected Essays*, t. II, New York 1968, s. 135, za: A. Walicki, *Zniewolony umysł po latach*, Czytelnik, Warszawa 1993, s. 344.

- Osekowski C., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.
- Potyrała B., *Środowisko nauczycielskie w Polsce w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1991, nr 3–4.
- Pronobis W., *Polska i świat w XX wieku*, Editions „Spotkania”, Warszawa 1992.
- Smołański A., *Związek Nauczycielstwa Polskiego na Dolnym Śląsku w latach 1945–1970*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976.
- Stankiewicz R., *Związek Nauczycielstwa Polskiego 1944–1948. Oczekiwania i rzeczywistość*, WSP, Zielona Góra 1986.
- Such J., *Szkice o rozwoju nauki*, [w:] J. Such, E. Pakszyc (red.), *Szkice o rozwoju nauki*, Wydawnictwo UAM, Poznań 1986.
- Suchodolski B., *O rewizję tradycyjnej pedagogiki*, „Głos Nauczycielski” 1948, nr 17–18.
- Topolski J., *Polska dwudziestego wieku 1914–1997*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1998.
- Uchwała o powołaniu Rządu Tymczasowego RP, z 31.12.1944*, [w:] *Manifest PKWN*, KIW, Warszawa 1974.
- Uchwała Prezydium ZG ZNP w sprawie samokształcenia ideologicznego z 12.10.1949*, „Głos Nauczycielski” 1949, nr 17.
- Uchwały Zjazdu Bytomskiego*, „Głos Nauczycielski” 1946, nr 1.